



Zračni snimak Pongračeva naselja na Trešnjevci, 1929. (Fototeka Muzeja grada Zagreba)

*Aerial shot of the housing estate Pongračevo naselje at Trešnjevka, 1929 (Zagreb City Museum Photograph Collection)*

**Darja Radović Mahečić**

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

**Naselje radničkih obiteljskih kuća u Donjoj Dubravi iz 1941. godine**

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 28. 11. 1998.

**Sažetak**

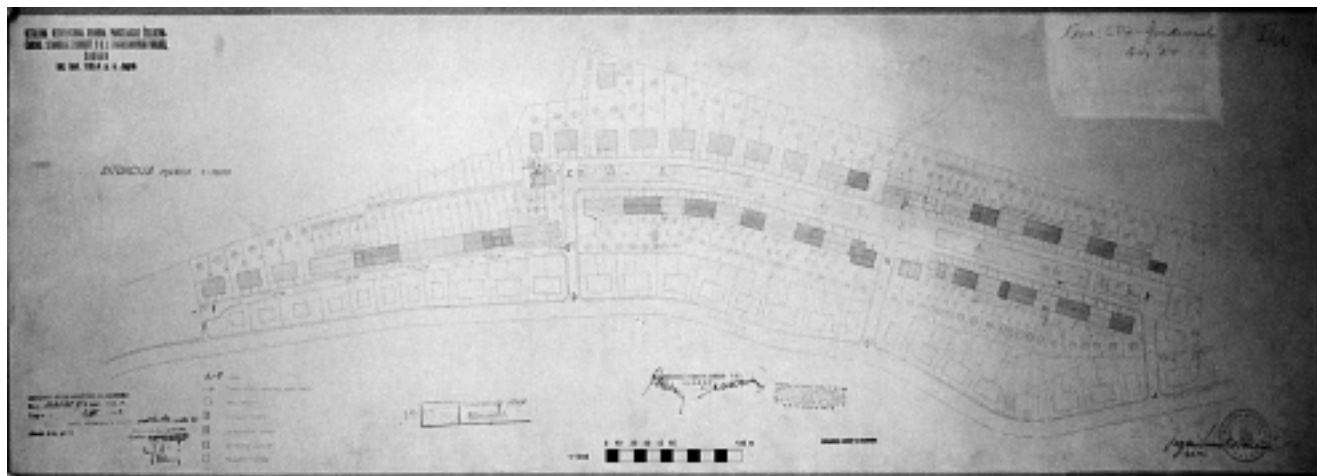
*Naselje radničkih obiteljskih kuća u Donjoj Dubravi iz 1941. godine projektirano je na državnu inicijativu s ciljem da se konstruira model stambenog naselja prema novoj političkoj klimi. Po uzoru na »prijateljske« zemlje, posebice Njemačku, naselje sa 84 stambene jedinice građeno je dvojnim prizemnim kućama kosoga krova. Posebna je pozornost posvećena okolišu i zajedničkom središnjem trgu. Za razliku od poznatih režimskih primjera drugih zemalja, sam projekt nije bio inovativan niti ga je izradio kakav glasovit režimski arhitekt. Naselje je do danas zadržalo svoj prepoznatljiv karakter; posebice uz Kapucinsku, Fočansku i Javorinsku ulicu. Kvaliteta je svakako u širokim ulicama, povećim parcelama i relativno velikim trosobnim kućama s gospodarskim dijelom, kojih slijed, prekidan vrtovima, tvori skladnu prostornu cjelinu. Naselje predstavlja povijesno-urbanistički primjer »idealnog radničkog naselja« prema kriterijima razdoblja koje je znano kao izrazito politički motivirano i antiurbano. Pa ipak, kad je riječ o samoj arhitekturi, nesumnjivo kvalitetno rješenje nađeno je na raskrižju ruralne i funkcionalne arhitekture.*

Od rođenja modernog urbanizma kontinuirano pratimo kako se stambeno pitanje za najšire slojeve pučanstva rješavalo u uskoj svezi prostornog planiranja i najčešće konzervativnih političkih usmjerenja.<sup>1</sup> Precizne rezultate, međutim, dobivamo pokušamo li preispitati povijesne korijene i izmjeriti učinak njihova djelovanja. Nastavljajući se na poglavlje radničkih naselja podignutih u Zagrebu između dva svjetska rata (u kojem su nastajali modeli ne samo tradicije unificiranog urbanizma već i teorije o vrtinom gradu)<sup>2</sup> pokušat ćemo otčitati smjer kojim je istu temu tretiralo sljedeće razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945). Naime, svako izlaganje prethodne teme okončalo bi nečijim pitanjem: što je s tzv. »Pavelićevim naseljem«?

Već 29. travnja 1941. godine izdana je *Poglavnikova Naredba o gradnji hrvatskih radničkih obiteljskih kuća* prema kojoj je pri Ministarstvu zdravlja imenovano Povjerenstvo sa zadaćom »da odredi mjesto, red i način gradnje tih kuća«.<sup>3</sup> Predsjednik Povjerenstva bio je podnačelnik grada Zagreba Tomo Biljan, tehnički ravnatelj predstojnik Odjela za tehničke poslove Ministarstva gospodarstva inženjer Ivo Bulić, a njegov zamjenik »poglavnik gradskog građevnog odjela u Zagrebu« inženjer Ivan Zemljak. Slijede članovi iz različitih struktura (od Radničke komore do Državnog odvjetništva) među kojima izdvojimo stručne osobe: profesora Tehničkog fakulteta Jurja Denzlera i »poglavara gradske vrtlarije« Smiljana Klaića, koji je u lipnju 1940. projektirao i realizirao prvi park i dječje igralište u radničkoj četvrti u Zagrebu, u naselju Prve hrvatske štedionice na Trešnjevci.<sup>4</sup> Radi uspješnog obavljanja, kako vidimo, interdisciplinarno zamišljenih poslova, u okviru Ministarstva zdravstva osnovan je poseban tehnički ured, koji ne samo da je izrađivao tehničke elaborate već je pregledavao i tuđe kad im je izrada bila ustupljena »samoupravnom uredu ili privatnom projektantu«.<sup>5</sup>

U prvoj objavi u tisku zakonske odredbe o skrbi za radničke domove iznesena je i njihova financijska konstrukcija: *Graditi se imaju radničke obiteljske kuće sa malim vrtom, a na osnovi, da ih radnici plaćanjem stanarine otkupe i postanu njihovi vlasnici ...*<sup>6</sup> Odmah na početku nove države, dakle, problem radničkog stanovanja prepoznat je kao iznimno važan te je s gradske razine izdignut na razinu državnih ministarstava, a svaki korak projekta pratit će se nadalje s velikom medijskom pozornošću. U vječitoj polarizaciji tipova radničkih stanova »Mietkasernen« – »cottages«, prednost je bila na strani idilične »kućice u cvijeću« kosoga krova, zaštitnog znaka tada jake antiurbane propagande.<sup>7</sup> Uzori nisu bili u naslijeđenim arhitektonskim ili urbanističkim modelima, niti su se tom prilikom tražili potpuno inovativni projekti. Rješenje, kao i akcija, preslikani su iz postupaka ondašnjih »prijateljskih« zemalja, posebice Njemačke,<sup>8</sup> pa je već nekoliko dana kasnije, prilikom obilaska potencijalnih zagrebačkih zemljišta, u dnevnim novinama reproducirana slika njemačkih radničkih kuća »kojima će sličiti i hrvatske«.<sup>9</sup>

Osim državne inicijative s ciljem da se konstruira model stambenog naselja prema novoj političkoj klimi, u početku razdoblja takva naselja planiraju i drugi investitori. Dokaz tomu je sačuvana detaljna regulatorna osnova Željezničarske stambene zadruge na Maksimirskom brijegu arhitekta Milovana Kovačevića, potpisana i od Građevinskog odbora, odo-



Milovan Kovačević: Detaljna regulaciona osnova parcelacije Željezničarske stambene zadruge Maksimirski brijeg, Zagreb, 1941. (Državni arhiv u Zagrebu)

*Milovan Kovačević: Detailed regulatory parcelling plan of the Railroaders' Housing Cooperative Maksimirski brijeg, Zagreb, 1941 (National Archives in Zagreb)*

brena u lipnju 1941. godine.<sup>10</sup> To je longitudinalno naselje s oko 150 parcela smješteno na kosom terenu sjeverno od Maksimirske ceste i izolirano od jačih prometnica. Naselje je trebalo biti građeno pretežito jednokatnim stambenim nizovima i dvojnimi obiteljskim kućama, koji bi bili raspoređeni oko središnjeg poteza zelenila. Primijenjena su temeljna načela modernog urbanističkog planiranja te projekt u potpunosti pripada, odnosno vjerno se nastavlja, na dostignuća prethodnog razdoblja.<sup>11</sup>

Međuratno je razdoblje gradnju niskih naselja malih stanova usmjerilo ponajprije na Trešnjevku, najčešće na zapadnu stranu Selske ceste, kao što to pokazuje zračni snimak iz 1929. godine s Pongračevim naseljem u prvom planu. Na praznom pravokutnom zemljištu (smještenom sjeverozapadno od Pongračeva naselja) godine 1931. niknulo je četrnaest »stanbenih kućica za namještenike Z.E.T. u Zagrebu«. To su dvojne jednosobne prizemnice kosoga krova s drvarnicama u dvorištima, kakvih će do 1941. godine još petnaestak ZET podići u okolnim ulicama. Osobitost naselja je mali park na strani Lošinjske ulice, na koji je orijentirana veća kupališna zgrada s jednim stanom.<sup>12</sup>

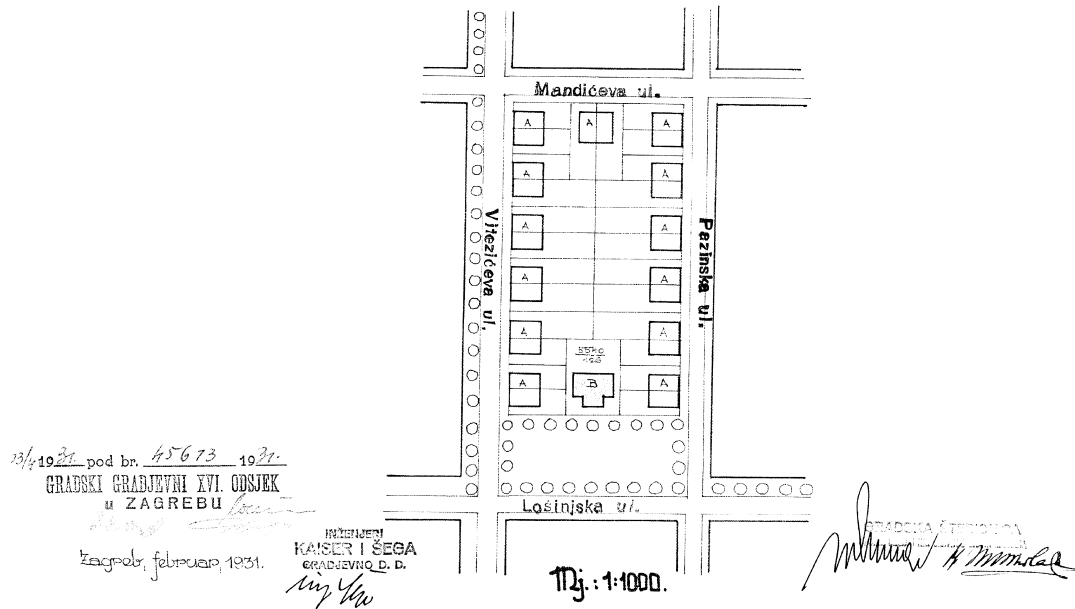
Iako i taj primjer pripada skupini tzv. »company towns«, makar u najjednostavnijem obliku, Gradska štedionica kao vlasnik gradskog električnog tramvaja planirala je 1941. izgraditi cijeli »tramvajski grad«. Taj ambiciozni projekt namješteničkog naselja izradio je zamjenik ravnatelja i predstojnik tehničkog odjela Zagrebačkog električnog tramvaja inženjer Miroslav Helebrant.<sup>14</sup> Naselje je bilo zamišljeno oko tramvajске upravne zgrade na Vurovčici (Remizi), na zemljištu koje sa sjevera rubi Ozaljska, a s istoka produžena Vitezićeva ulica. U sjevernom i središnjem dijelu naselja bile su predviđene proširene ZET-ove radionice i zaokretnica, dok bi 60 kuća s dvosobnim i trosobnim stanovima »s najhigijenskim uredjajima«, uokvirivalo zemljište s ostale tri strane. Uz Novu ulicu na jugu planirane su na većim parcelama, paralelno postavljene uz ulicu, veće dvojne kuće. Uz bočne

ulice, na manjim su parcelama okomito postavljene na ulicu, manje kuće L-tlocrta. Niz je trebao biti prekinut zgradom prosvjetnog doma s istočne strane, uz koji je na susjednom zemljištu planiran i sportski stadion. U tu je svrhu zatraženo zemljište od Gradskog poglavarstva. Isti dan kad je projekt ZET-a objavljen u tisku, najavljena je posveta temeljnoga kamena za gradnju budućeg »radničkog grada« u Dubravi, jedinog potpunog predstavnika razdoblja u svojoj kategoriji.<sup>15</sup>

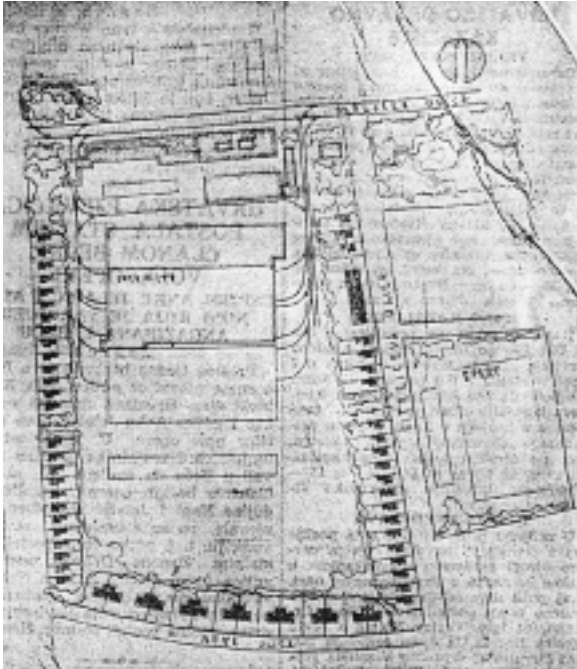
Novo doba izgradnju stambenih naselja planira u izvangradskom prostoru – u Dubravi, koja se kao naselje formirala tek tridesetih godina. Velik dio Dubrave posjedovao je Kaptol, koji tek u XX. stoljeću, posebno nakon agrarne reforme 1919. godine, u većim razmjerima rasprodaje svoje posjede. Godine 1931. perspektivnu vrijednost tog predjela uočio je industrijalac Rado Hribar iz Ljubljane, koji je velik komad zemlje u Gornjoj Dubravi kupio s namjerom da ju isparcelira za stambenu gradnju.<sup>16</sup> Između 1935. i 1942. godine tijekom pet tzv. parcelacija »Janeković«, pravilno je nizovima razdijeljeno čitavo zemljište uz cestu Zagreb – Sesvete. O tom budućem naselju »Dubrovnik« pisalo se kao o najljepšem, najpravilnijem i najzdravijem naselju periferije zagrebačke, čija budućnost leži upravo na istoku.<sup>17</sup> Budući da se rat približavao, njegove parcele sporo su se prodavale.<sup>18</sup>

Osim izmjena urbanih središta i njihova krčenja kako bi se stvorio širok prostor za blokove državnih zgrada (u Italiji npr. Marcella Piacentinija), tipični zahvati razdoblja bili su gradnja širokih cesta i prigradske jednolične stambene četvrti (prostorne akcije nacionalnog ujedinjenja i izraz imperijalističkog ekspanzionizma u Njemačkoj<sup>19</sup>). Kod nas se, na gradskoj razini planiralo tek funkcionalno proširenje tramvajске mreže prema Šestinama, Dubravi i za naselje u Ozaljskoj, od kojih se dionica prema Dubravi počela graditi već u lipnju 1941. godine.<sup>20</sup> Naime, iako se naselja radničkih kuća planiraju u mnogim industrijskim mjestima (Banja Luci, Varaždinu, Sisku, Karlovcu, Osijeku,<sup>21</sup> a u Zagrebu još u Ste-

Položajni nacrt stambenih kućica za namještenike Z.E.F. u Zagrebu.



Položajni nacrt stambenih kućica za namještenike Zagrebačkog električnog tramvaja, 1931. (Državni arhiv u Zagrebu)  
 Site plan of dwelling houses for the employees of the Zagreb Electrical Streetcar, 1931 (National Archives in Zagreb)



Miroslav Helebrant: »Tramvajski grad« u Ozaljskoj ulici, Zagreb, 1941. (»Hrvatski narod«, 6. VI. 1941)  
 Miroslav Helebrant: »Streetcar Town« in Ozalj Street, Zagreb, 1941 (»Hrvatski narod«, June 6, 1941)



Gradnja naselja »Ante Starčević« u Donjoj Dubravi, 1941. (Arhiv Toše Dapca)  
 Construction of the Ante Starčević housing estate in Donja Dubrava, 1941 (Toša Dabac's archive)



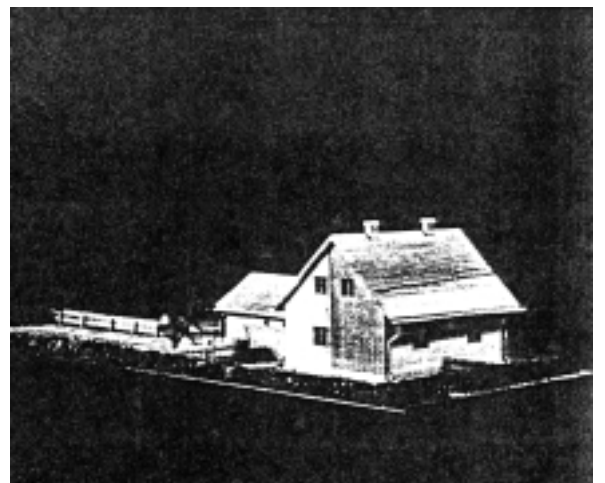
Varijanta naselja dvojnih kuća u Donjoj Dubravi, 1941. (Državni arhiv u Zagrebu)

*A variant of the housing estate of twin houses in Donja Dubrava, 1941 (National Archives in Zagreb)*



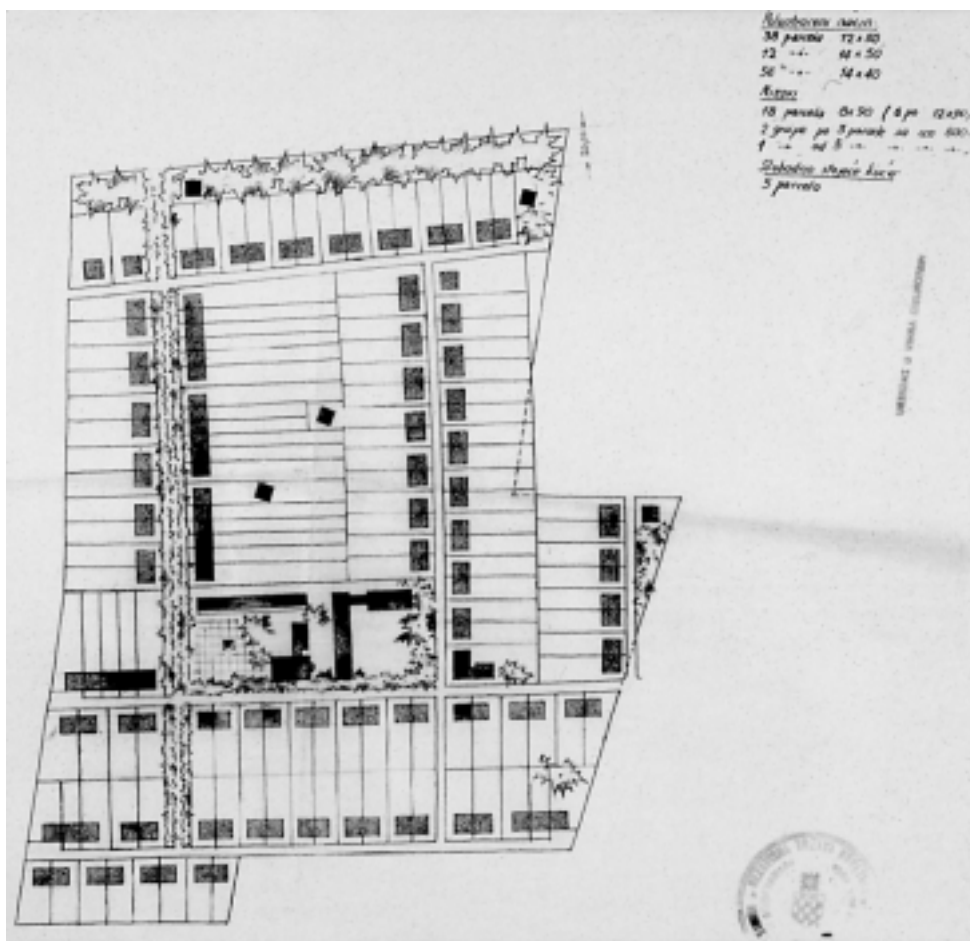
Dvojne stambene kuće u Dubravi, 1998. (Foto: D. Radović Mahečić, 1998)

*Twin dwelling houses in Dubrava, 1998 (photo by D. Radović Mahečić, 1998)*



Maketa radničke kuće u naselju »Ante Starčevića« u Donjoj Dubravi (»Hrvatski narod«, 27. VI. 1941)

*Scale model of a worker's house in the Ante Starčević housing estate in Donja Dubrava (»Hrvatski narod«, June 27, 1941)*



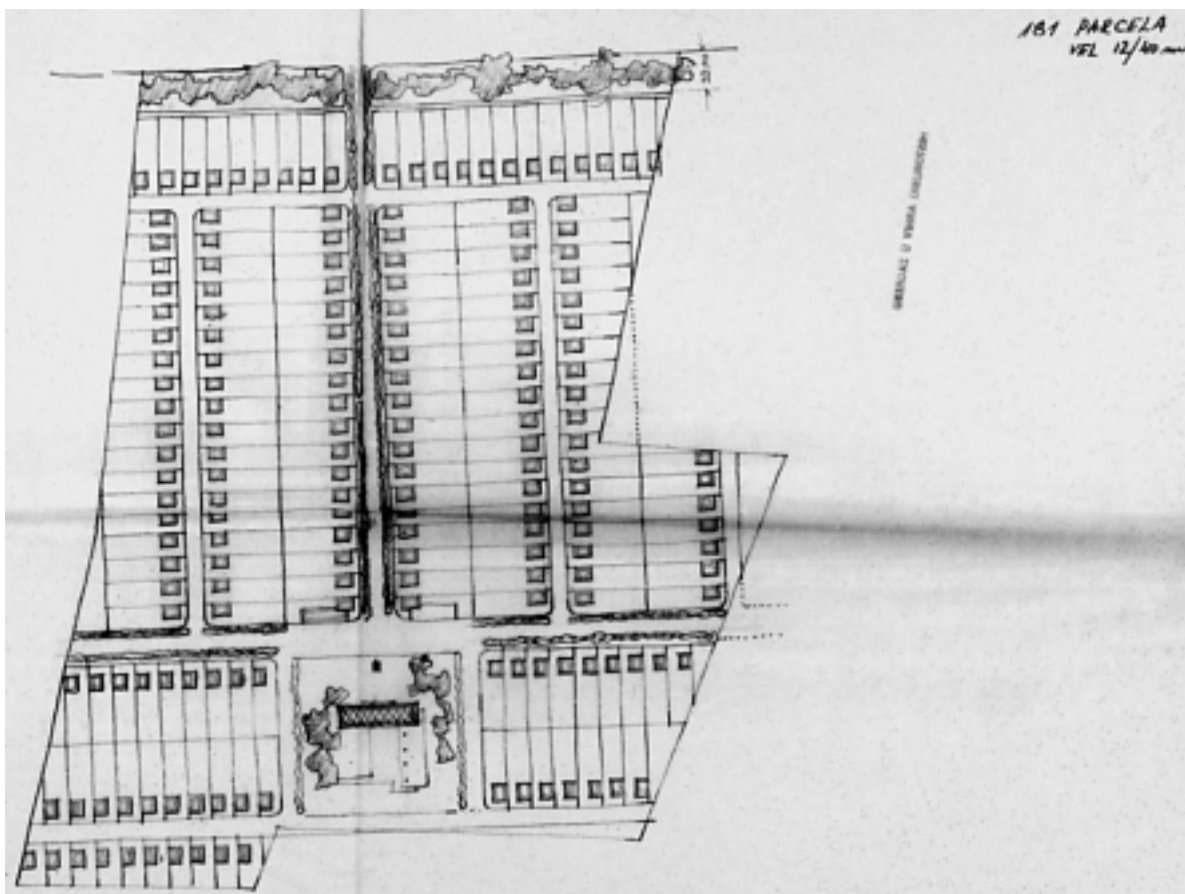
Varijanta parcelacije naselja u Donjoj Dubravi (Državni arhiv u Zagrebu)

*A variant of parcelling the house estate in Donja Dubrava (National Archives in Zagreb)*



Naselje u Donjoj Dubravi u gradnji («Hrvatski narod», 4. X. 1941)

*The housing estate in Donja Dubrava during construction («Hrvatski narod», October 4, 1941)*



Varijante parcelacije naselja Dubrava, 1941. (Državni arhiv u Zagrebu)

*A variants of parcelling of the housing estate in Dubrava, 1941 (National Archives in Zagreb)*

njevcu i u Vrapču) za gradnju prototipskog radničkog naselja odabrano je bilo zemljište u Donjoj Dubravi (nasuprot sponenutoj parcelaciji »Dubrovnik«) koje je svojedobno bilo dodijeljeno policajcima »dobrovoljcima« bivše države. Sudeći prema pisanim izvorima, do početka lipnja izrađeni su bili nacrti, ali se nigdje ne navodi njihov autor. Poznato je da je radove nadziralo nekoliko državnih inženjera, a izvodilo »gradjevno poduzeće Novak«.<sup>22</sup>

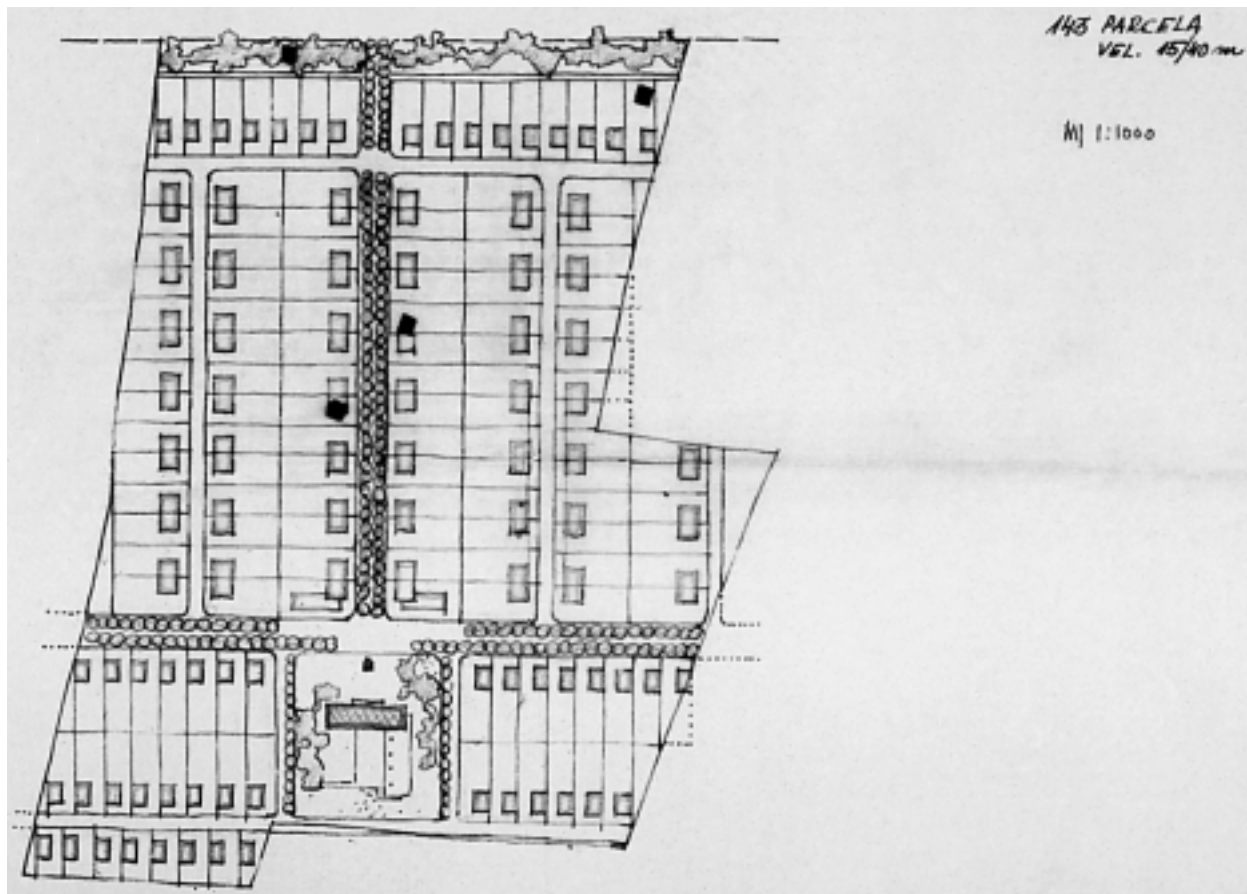
Nakon dvije odgode (»jer je velik broj ministara i gradonačelnik u inozemstvu«<sup>23</sup>) posveta temeljnog kamena održana je 9. lipnja 1941. godine, prisustvovao joj je i Ante Pavelić, a odlučeno je da naselje nosi ime Ante Starčevića, što svakako svjedoči o političkoj težini koju je imala realizacija projekta.<sup>24</sup> U prikazu samog pothvata potcrtavan je kontrast između prilika u kojima su hrvatski radnici živjeli do tada »pod najstrašnijim okolnostima u predgradju i u nezdravim podrumskim stanovima« i »lijepih, zračnih i svim higijenskim uvjetima providjenim kućama« uz koje su planirani vrtovi s nasadima, ali i »mali perivoj za odmaranje i sastajanje«.<sup>25</sup>

Naselje čine 42 »dvostruke kuće« tipa T.I.a., tj. 84 radnička doma s tri sobe i kuhinjom. Taj tip kuća podrazumijeva prizemnu poluugrađenu stambenu jedinicu s kuhinjom, smočnicom i jednom sobom u prizemlju i dvije spavaonice u potkrovlju. Podruma nije bilo zbog podzemnih voda i jeftinoće. Uz kuću

su podizane praonice rublja (ujedno i kupaonice) i odvojeni WC. Gospodarski dio činili su drvarnica i spremište (za perad, zelje, i sl.), nad kojim je bio mali tavan za alat i drugi pribor. Ispred kuća posađeni su bili loza i cvijeće (»oko svake se kuće sada zeleni vrtić«<sup>26</sup>), a iza kuće besplatno su bile zasađene voćke.<sup>27</sup> Komad zemlje ostavljen je za manje poljodjelske radove, kojima bi se radnici bavili u svoje slobodno vrijeme i kojima bi djelomično namirivali kućne potrebe.<sup>28</sup> Na središnjem trgu tog »pravog hrvatskog radničkog cvjetnog naselja«, nad temeljnim je kamenom bio predviđen kip »radnika u odmoru«.<sup>29</sup>

Projekt je u cijelosti bio praćen cijelim nizom beneficija; građevinski je materijal nabavljan po dva puta nižoj cijeni nego u prijeratnim godinama, a predviđeni rok izvedbe iznosio je sto dana. Tramvajska pruga i radničke kuće istodobno su trebale biti zgotovljene u listopadu 1941. godine,<sup>30</sup> kada se ipak još dovršavalo unutarnje uređenje kuća.<sup>31</sup> Odmah su bili uvedeni voda<sup>32</sup> i struja, te uređene prilazne ceste. Iako se od početka pisalo da će stanari »prvog radničkog naselja«<sup>33</sup> biti višečlane radničke obitelji (kojima je na taj način bilo omogućeno da se iz statusa nekog tko nema ništa transformiraju u sitne posjednike), program za taj privilegirani popis objavljen je 1942. godine. Prema njemu stanarima naselja postat će »tjelesno i duševno zdravi, koji su rodoljubni,





čudoredni, društvenog duha, marljivi, štedljivi i uredni, a takvi trebaju biti i članovi njihovih obitelji, osobito žene.«<sup>34</sup> U Spomenici godišnjice nove države radničko naselje u Dubravi istaknuto je kao uzorno,<sup>35</sup> a razdoblje do 1942. godine označeno kao najsvjetlije razdoblje u životu hrvatskoga radništva, iako se između redova ipak osjeća »nestašica gradjevnoga tvoriva i radne snage«.<sup>36</sup>

U Državnom arhivu u Zagrebu sačuvane su tri skice – varijante položajnog nacrtu ovog naselja.<sup>37</sup> Ono je smješteno na nepravilnom zemljištu L-tlocrta. U taj nepravilan oris ucrtan je pravilan pravokutni raster ulica. Na sjevernoj se strani nalazi jaka prometnica Maksimir – Sesevete, od koje je naselje u sva tri projekta odijeljeno 20 metara širokim pojasom zelenila. Ulice u naselju diferencirane su prema prometnoj važnosti i zelenilu. Osim kuća: obiteljskih, dvojnih ili nizova, planirane su bile i javne zgrade. U sva tri projekta dominira komunikacija sjever – jug, stanovanje se najčešće rješava dvojnim kućama, tj. na »poluotvoreni način«, a zemljište broji sto do dvjesto parcela veličine 14 x 40 m ili 12 x 50 m.

Izveden položajni nacrt nije se sačuvao, kao ni nacrti tipova kuća. Poznato je ime projektanta tipova kuća. Bio je to arhitekt Boris Devide, tadašnji djelatnik Ministarstva građevinarstva, koji je obavljao i nadzor. Zanimljivo je da je u vrijeme sljedeće stambene krize 1947–1948. godine, između

Petrove i Bukovačke<sup>38</sup> podigao nekoliko eksperimentalnih montažnih stambenih jednokatnica kosog dvoslivnog krova sa šarmantnim ugaonim loggijama.

Naselje radničkih obiteljskih kuća u Donjoj Dubravi iz 1941. godine do danas je zadržalo svoj prepoznatljiv karakter, posebice uz Kapucinsku, Fočansku i Javorinsku ulicu. Kvaliteta je svakako u širokim ulicama, povećim parcelama i relativno velikim kućama, kojih slijed, prekidan vrtovima, tvori skladnu prostornu cjelinu. Iako ima u potpunosti izmijenjenih kuća, začuđuje mnogobrojnost onih s potpuno očuvanim izvornim otvorima i originalnim kućnim brojem. Njihov je standard, u trenutku kada su nastale, bio svakako na zavidnoj razini (o čemu svjedoče i suvremenici) s posebnim naglaskom na uređenju zelenih površina. U današnjoj, mahom »divlje« građenoj Dubravi naselje predstavlja povijesno-urbanistički primjer »idealnog radničkog naselja« prema kriterijima razdoblja koje je znano kao izrazito politički motivirano. Pa ipak, kad je riječ o samoj arhitekturi, nesumnjivo kvalitetno rješenje nađeno je na raskrižju ruralne i funkcionalne arhitekture. U usporedbi s najistaknutijim predstavnikom prethodnog razdoblja – činovničkim Cvjetnim naseljem Vlade Antolića, radnička kolonija u Dubravi značila je korak natrag, jer odustaje od crte razvoja na kojoj su stambena naselja rješavana potkraj međuratnog razdoblja.



**Bilješke:**

Na nizu stručnih putokaza zahvaljujem gđi Nadi Premerl.

1 **Manfredo Tafuri, Francesco Dal Co**, *La nascita dell'urbanistica moderna*, u: *Architettura contemporanea*, Milano, 1976, str. 26–39.

2 **Darja Radović Mahečić**, *Šutljiva zagrebačka arhitektura – radnička naselja u Zagrebu nastala između dva svjetska rata*, Zagreb, 1993. (neobjavljen magistarski rad)

3 *Pravilnik o poslovanju »Povjerenstva za izgradnju hrvatskih radničkih obiteljskih kuća«*, Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, sign. 74, kut. 81.

4 *Prva godišnjica dječjeg igrališta na Trešnjevci*, »Hrvatski narod«, 24. VI. 1941, br. 130, str. 13.

Igralište je bilo predano na uporabu 22. VI. 1940. i smatrano je prototipom novog razdoblja uređivanja »društvenih parkova za najšire slojeve građanstva«. Središnji dio trodijelnog igrališta tvorilo je veliki bazen za kupanje. Uokolo su bile klupe od betonskih ploča, ljuljačke i zelenilo. Zdenac od bijelog mramora projektirao je Josip Seissel, onodobni ravnatelj Obrtne škole u kojoj je zdenac izrađen. Na niski zid od medvedničkog škriļevca postavljena je skulptura dječaka s frulom, rad Frana Kršinića.

5 Kao 3.

6 *Zakonska odredba o gradnji hrvatskih radničkih obiteljskih kuća*, »Hrvatski narod«, 29. IV. 1941, br. 77, str. 1.

7 **Manfredo Tafuri, Francesco Dal Co**, *Architettura nazionale e architettura di regime*, u: *Architettura contemporanea*, Milano, 1976, str. 281–302.

8 Primjeri njemačkih stambenih naselja objavljeni su tijekom tridesetih godina i u stručnom tisku, npr. Walter Hahn (Dresden), *Tri stambene kolonije*, »Građevinski vjesnik«, 1935, br. 6, str. 64–67 i br. 7, str. 81–83.

9 *Pregledavanje bivših »dobrovoljačkih« zemljišta u Dubravi na kojima će se graditi hrvatske radničke obiteljske kuće*, »Hrvatski narod«, 8. V. 1941, br. 85, str. 11.

10 *Detaljna regulaciona osnova parcelacije željezničarske stambene zadruge s o.j. i Maksimirski brijeg*, Zagreb, kat. čest. 7793/4 p.o. Zagreb, Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, sign. 74.

11 Urbanističku zamisao Milovana Kovačevića prepoznajemo u stambenoj četvrti koja je tijekom pedesetih godina podignuta pod nazivom »Vrhovčev vijenac«.

12 *Pazinska 14–26*, Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel.

Naselje je smješteno između Pazinske, Mandićeve, Vitezićeve i Lošinjske ulice. (Pazinska se ranije zvala Pongračeva ulica.) Nacrte

»jednosobnih stanova tipa A« kao i onaj kupališne zgrade T-tlocrta u veljači 1931. potpisali su inženjeri Kaiser i Šega, Gradjevno d.d. Gotovo sve kuće naselja danas su nadograđene barem za jedan kat ili su u potpunosti izmijenjene. Susjedno zemljište između Mandićeve, Dobriline, Lošinjske ulice i Selske ceste parcelirane su između 1941. i 1943. godine za izgradnju stambenih nizova (arh. Vlado Ulčnik).

13 *Gradnja uzornog radničkog i namješteničkog naselja u Ozaljskoj ulici*, »Hrvatski narod«, 6. VI. 1941, br. 112, str. 12.

14 Vjerojatno je riječ o istom autoru koji je kao M. Helebrand bio potpisan kao suradnik na drugonagrađenom projektu za Zagrebački zbor na Savskoj cesti 1936. godine, autora Milana Tomičića. Vidi u: *Odbor za novi Zagrebački Zbor donio je odluku o idejnim skicama*, »Jutarnji list«, 12. I. 1936. i *Das Messe-Projekt*, »Morgenblatt«, 14. I. 1936.

15 *Posveta temeljnog kamena za gradnju radničkih obiteljskih kuća u Dubravi*, »Hrvatski narod«, 6. VI. 1941, br. 12, str. 12.

16 **Vanda Ladović**, *Pregled razvoja Zagrebačke Dubrave*, u: *Stari i novi Zagreb*, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 1960, vol. II, str. 299–308.

17 Parafraza iz novina »Večer«, 19. IV. 1935. preuzeta je iz teksta **V. Ladović**, pod 14, str. 305.

18 Vidi: Razdioba Dubrave, *Gradilišta...* (oglas), »Hrvatski narod«, 14. VIII. 1942, br. 502, str. 7.

19 **Manfredo Tafuri, Francesco Dal Co**, *Architettura nazionale e architettura di regime*, u: *Architettura contemporanea*, Milano, 1976, str. 300.

20 *Danas počinju radovi na proširenju tramvajske mreže u Zagrebu*, »Hrvatski narod«, 5. VI. 1941, br. 111.

21 Vidi: *Sljedećeg tjedna počinje gradnja hrvatskih radničkih domova u Sisku*, »Hrvatski narod«, 14. VI. 1941, br. 120, str. 11. (osnova ing. Karlo Sejkot, uz postojeće radničke kuće pilane Drach, na obali rijeke Kupe); *Uredjenje cesta uz naselje Oca Domovine u Dubravi*, »Hrvatski narod«, 6. VIII. 1942, br. 495, str. 4; *Gradnja hiljadu radničkih obiteljskih domova svjedok velike socijalne skrbi* Poglavnika za hrvatsko radništvo, »Hrvatski narod«, 28. IX. 1941, br. 226, str. 6.

22 *Sjednica povjerenstva za gradnju radničkih obiteljskih domova*, »Hrvatski narod«, 8. VI. 1941, br. 114, str. 7.

23 Ibid.

24 *Poglavnika za hrvatsko radništvo*, »Hrvatski narod«, 27. VI. 1941, br. 133, Prilog u slikama, str. 3.

25 *Posveta temeljnog kamena za gradnju hrvatskih radničkih obiteljskih domova*, »Hrvatski narod«, 9. VI. 1941, br. 115, str. 13.

26 *Uredjenje cesta uz naselje Oca Domovine u Dubravi*, »Hrvatski narod«, 6. VIII. 1942, br. 495, str. 4.

27

*Užurbane radnje na gradnji hrvatskih radničkih obiteljskih kuća u naselju Dra Ante Starčevića*, 17. VI. 1941, br. 125, str. 12.

28

*Rad je riječ časti i vrijednosti*, »Hrvatski narod«, 7. VI. 1942, br. 444, str. 2.

29

Kao 27.

30

*Za mjesec dana bit će stavljena u promet cestovna željeznica u Dubravi*, »Hrvatski narod«, 2. IX. 1941, br. 200, str. 7.

31

*Radnički domovi u Dubravi pod krovom*, »Hrvatski narod«, 4. X. 1941, br. 232, str. 5.

32

*Gradnja vodovoda u radničkom naselju Dra Ante Starčevića*, »Hrvatski narod«, 3. IX. 1941, br. 201, str. 7. i 3,000.000 Kuna za vodovod u radničko naselje Dra Ante Starčevića, »Hrvatski narod«, 16. X. 1941, br. 244, str. 7.

33

*Rad je riječ časti i vrijednosti*, »Hrvatski narod«, 7. VI. 1942, br. 444, str. 2.

34

*Tko će stanovati u ustaškim radničkim domovima?*, »Hrvatski narod«, 24. VI. 1942, br. 458, str. 4.

35

*Spomen knjiga prve obljetnice Nezavisne države Hrvatske 10. IV. 1941.–10. IV. 1942.*, Izdao Državni izvještajni i promidžbeni ured u Zagrebu, Zagreb, 1942.

36

*Gradjevna djelatnost u predgradju Zagreba*, »Hrvatski narod«, 16. VIII. 1942, br. 504, str. 5.

37

Državni arhiv u Zagrebu, Građevinski odjel, sign. 74 (sitne regulacije 1932–1941), kut. 81.

38

Podatke zahvaljujem sinu Borisa Devidea – dipl. inž. arh. Hrvoju Devidu.

## Summary

### Darja Radović Mahečić

#### Housing Estate of Workers' Family Houses in Donja Dubrava from 1941

The housing estate of workers' family houses in Donja Dubrava from 1941 was designed on the government initiative with the intention of constructing a housing estate model according to the new political climate. On the model of »friendly« countries, particularly Germany, the estate with 84 housing units was constructed, consisting of twin bungalows with a slanting roof. Special attention was paid to the environment and the common central square. Unlike in the well-known regime-backed examples of other countries, the project itself was neither innovative nor made by a renowned pro-regime architect. The entire undertaking was conceived on an interdisciplinary basis at the Ministry of Health, where the Commission for the Construction of Croatian Workers' Family Houses was set up. The author of the house types was the architect Boris Devide, an employee of the Ministry of Civil Engineering, but his name was never mentioned in the press, which otherwise closely followed the construction of this prototypical workers' housing estate.

The estate has preserved its recognizable character even today. The quality is no doubt in the wide streets, the large plots and the relatively big two-bedroom apartments with the outbuildings, whose sequence, interrupted by gardens, constitutes a well-proportioned integral space. The estate represents a historical town-planning example of the »ideal workers' housing estate« according to the criteria of the period known as being markedly politically motivated and anti-urban. However, as far as architecture is concerned, an undoubtedly good solution was found by combining rural and functional architecture. Compared to the best example of the previous period – Vlado Antolić's white-collar housing estate *Cvjetno naselje* from 1939–1940, the workers' colony in Dubrava was a step back, because it abandoned the line of development whose result it was, and that is accepting the principles and the idiom of modern architecture.